

Далибор Денда  
Институт за стратегијска истраживања  
Универзитет одбране, Београд  
dalibor.denda@mod.gov.rs

[https://doi.org/10.18485/ai\\_godine\\_ww1.2019.ch8](https://doi.org/10.18485/ai_godine_ww1.2019.ch8)  
355.257.7(=163.2)(497.2)"1915/1918"  
355.48(497.11:497.2)"1915/1918"

## СРПСКИ РАТНИ ЗАРОБЉЕНИЦИ У БУГАРСКОЈ 1915 – 1918

*Анстракт:* У раду се обрађује положај српских ратних заробљеника у Бугарској у периоду од 1915. до 1918. године на основу доступне литературе и историјских извора. Утврђен је њихов приближно тачан број као и број страдалих у том периоду, и указано на постојећу културу сећања у Србији и Бугарској на заробљеништво из Великог рата.

*Кључне речи:* Први светски рат, ратни заробљеници, Србија, Бугарска.

У Првом светском рату у заробљеничким логорима међу око 8.000.000 ратних заробљеника на обе стране фронта<sup>1</sup> нашло се и преко 220.000 припадника оружа-

---

1 О ратним заробљеницима у Првом светском рату видети више: Wilhelm Doegen, *Kriegsgefangene Völker*, Bd. I, „Der Kriegsgefangenen haltung und Schicksal in Deutschland“, Verlag für Politik und Wirtschaft, Berlin, 1921; Alon Rachmaninov, *POWs and the Great War: Captivity on the Eastern Front*, Bloomsbury Publishing, London, New York, 2002; Hanes Leidinger, Verena Moritz, *Gefangenschaft, Revolution, Heimkehr. Die Bedeutung der Kriegsgefangenenproblematik für die Geschichte des Kommunismus in Mittel- und Osteuropa 1917 – 1920*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2003; *Kriegsgefangene in Europa im Ersten Weltkrieg* (Hgb. von Jochen Oltmer), *Krieg in der Geschichte* (hgb. Von Stieg Förster, Bernhard

них снага Краљевине Србије док је број интернираних српских цивила још увек остао недовољно познат. Српски ратни заробљеници и цивилни интернирци налазили су се у заробљеничким и интернирским логорима у Аустроугарској, Немачкој и Бугарској, док је један број њих био упућен на радове у Турску, у жарке пределе Мале Азије.<sup>2</sup> Мерама интернације формално су подлегали сви мушкарци, српски држављани старости од 17. до 50. године, способни да носе оружје,<sup>3</sup> али су у појединим ситуацијама у интернацију одвођене и жене и деца. Постојала су четири главна периода одвођења српских ратних заробљеника и интернираца у логоре у Бугарској. Први талас одиграо се у зиму 1915, док је следећи уследио након уласка Румуније у рат, августа 1916. године. Интернације српских цивила ће доживети врхунац од марта до новембра 1917, по слому Топличког устанка, када су у логоре упућивани цивили без обзира ба пол и узраст.<sup>4</sup> Последњи најмање успешан талас интернирања спроведен је након пробоја Солунског фронта у септембру 1918. године. Један мањи број српских ратника допашће заробљеништва и у време операција на солунском фронту од 1916. до 1918. године.

Пре ових догађаја на обе стране постојало је релативно свеже искуство заробљеништва преживљеног

---

R. Kroner und Bernd Weger), Band 24, Ferdinand Schöningh, Paderborn, München, Wien, Zürich, 2006; Rumen Cholakov, *Prisoners of war in Bulgaria in the First World War*, Dissertation, Faculty of History, Cambridge University, April 2012.

- 2 О томе видети више: Далибор Денда, „Српски ратни заробљеници у Великом рату“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе* – зборник радова (ур. С. Рудић и М. Милкић), Историјски институт и Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2015, 269 – 289.
- 3 Андреј Митровић, „Окупација“, *Историја српског народа*, VI-2, Српска књижевна задруга, Београд, 1994, 150.
- 4 *Исто*, 156 - 158.

како у Бугарској тако и у Србији. Наиме, након краткотрајног Другог балканског рата 1913. године из заробљеништва у Бугарској ослобођен је 3.481 припадник оружаних снага Краљевине Србије док је Србија ослободила 3.194 бугарска официра и војника. Иако су преговори о ослобађању почели још крајем августа 1913. године, последњи бугарски ратни заробљеници ослобођени су 16. децембра 1913, а последња четири српска ратна заробљеника вратили су се кућама из Бугарске тек 26. марта 1914. године.<sup>5</sup>

Први српски ратни заробљеници након тога одлазе у Бугарску у време офанзиве Централних сила на Србију. Према бугарским изворима, у сукобима са Тимочком дивизијом и Другом српском армијом у октобру и новембру 1915. године бугарске трупе заробиле су више од 13.000 српских официра, подофицира и војника.<sup>6</sup> Према истом извору у борбама које су уследиле бугарска војска нанела је српској губитке од око 45.000 погинулих, рањених и заробљених, док су у косовској операцији српски губици према истом извору износили око 36.000 људи од чега је било око 15.000 заробљених.<sup>7</sup> Према тврдњама српске владе, бугарска војска заробила је око 40.000 српских официра, подофицира и војника.<sup>8</sup> Према тада важећем међународном ратном праву њихов положај, права и обавезе требали су бити регулисани у складу са Хашком конвенцијом о закони-

---

5 Слободан Ђукић, „Размена заробљеника између Србије и Бугарске 1913. године (прилог истраживању)“, *Војноисторијски гласник*, 1, Београд: 2008, 147 – 150.

6 *Българската армия в Първата световна война*, Том 1 (1915 – 1916), Военно издателство, София, 2011, 99.

7 *Исто*, 116, 128.

8 Rumen Cholakov, *Prisoners of war in Bulgaria in the First World War*, Dissertation, Faculty of History, Cambridge University, April 2012, 56.

ма и обичајима рата на копну из 1907. године, која је донета непосредно пре Првог светског рата са циљем да се ратни сукоби хуманизују а људске патње у њима сведу на што је могуће мању меру.<sup>9</sup> Другим поглављем Хашке конвенције регулисани су различити аспекти живота у заробљеништву као на пример смештај, рад, духовни живот, исхрана, облачење и питање поште. Према правилима Хашке конвенције о копненом ратовању из 1907. године, официри су имали привилегован третман и били су смештени одвојено од подофицира и обичних војника. Они су били сакупљани у „официрским постајама“ и држани у посебним „официрским одељењима“ у великим заробљеничким логорима у близини обичних барака.<sup>10</sup>

Прву уредбу о ратним заробљеницима бугарско Министарство војно издало је 9. октобра 1915. године, још пре формалне објаве рата Србији. На папиру, ова уредба била је у потпуности у сагласности са Хашком конвенцијом из 1907. године, а при министарству је формирано и посебно Одељење за ратне заробљенике. Правила су такође предвиђала да ће за официре бити

9 О одредбама Хашке конвенције о законима и обичајима рата на копну које се односе на положај ратних заробљеника видети: *The Laws of War. A comprehensive collection of primary documents on international laws governing armed conflict* (edited by W. Michel Reisman and Chris T. Antoniou), Vintage Books, New York, 1994, 150 – 152; *Извори међународног хуманитарног права* (приредио Мирослав Старчевић), Југословенски Црвени крст, Београд, 1999, 271 – 273;

10 Према: Verena Moritz: “The Treatment of Prisoners of War in Austria-Hungary 1914/1915: The Historiography of Prisoners of War in the Late Habsburg Empire”, *1914:Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I*, (Günter Bischof, Ferdinand Karhofer (Eds.) Samuel R. Williamson, Jr. (Guest Editor)), *Contemporary Austrian studies*, volume 23, Uno press, Innsbruck University Press, Innsbruck, 2014, 237.

формирани посебни логори у односу на подофицире и војнике. У стварности само је неколико логора, као онај у Хаскову било формирано посебно за официре. У већини случајева официри су били у истим логорима са подофицирима и војницима али су били смештени у посебним одељењима. Интернирани цивили логорисани су такође заједно са ратним заробљеницима. Логори су грађени по наређењу команданата десет дивизијских области на чијој територији су се налазили. На команданту је било да одреди тачну локацију за логор. Министарство војно је само одређивало области у којима ће се логори налазити. Иако су логори грађени у свакој регији често се дешавало да места на којима су грађени уопште нису одговарала хуманитарним захтевима. Док је на пример логор у Пловдиву у коме су били смештени већином енглески и француски ратни заробљеници био смештен одмах поред реке Арда у пријатним климатским условима, многи логори укључујући и онај у Хаскову, били су далеко од могућности да се снабдеју чистом водом. Унутар логора зависило је од командантове одлуке да ли ће ратним заробљеницима бити дозвољено да напусте логор, да раде за локалне грађане, примају посете или примају ситну милостију.<sup>11</sup>

Прва цифра о броју српских ратних заробљеника која се спомиње у изворима је с краја децембра 1915. године и износи 28.865 ратних заробљеника и 37.647 интернираних цивила.<sup>12</sup> Према подацима Централних сила у Бугарској се 1. фебруара 1917. године налазило у заробљеништву 31.679 припадника оружаних снага Краљевине Србије од чега 187 официра и 31.492 војника. Они су чинили тада готово половину свих рат-

---

11 R. Cholakov, *н.д.*, 7 - 9.

12 *Исто*, 13 (Према: ДВИА Велико Трново, 40/II/523. Пуковник Сапунаров – генерал-мајору Јостову, 19.12.1915).

них заробљеника у Бугарској, будући да се поред Срба у истој позицији налазило и 28.507 Румуна, 5.559 Руса, 628 Енглеза, 890 Француза и 305 Италијана, то јест укупно 67.528 лица у својству ратног заробљеника.<sup>13</sup> Последњи и свакако бројчано највећи податак из бугарских извора о бројности српских ратних заробљеника у тој земљи из марта 1918. године износи 38.980.<sup>14</sup> С обзиром да су настали у време када је међународни Црвени крст прикупљао податке о укупном броју ратних заробљеника на свим странама, можемо закључити да се тај број односио на укупан број српских официра, подофицира и војника које је заробила бугарска војска од 1915. до 1918. године а не на број лица која су се у том тренутку налазила у ропству у Бугарској. У марту 1918. према званичним бугарским подацима у ратном заробљеништву и интернацији у Бугарској налазило се збирно 46.887 српских ратних заробљеника и интернираца.<sup>15</sup>

У Бугарској су српски ратни заробљеници и интернирци у току 1915 – 1916 држани у 18 логора. То су били: Софија, Сливен, Пловдив, Михаиловград, Стара Загора, Горно Паничарево, Велико Трново, Орхание, Казанлук, Хасково, Брезник, Радомир, Ђустендил, Дупница, Горња Џумаја, Кадин Мост, Плевен, Сомовит

13 „Губици споразума“, Војска, Немачка штампа, Краљевско-српски Пресбиро Министарства иностраних дела, *Преглед стране штампе*, Год. II, Бр. 34, Крф, 26. мај (8. јун) 1917, 8 - 9.

14 R. Cholakov, *н.д.*, 13. (Према: ДВИА Велико Трново, 40/II/523. Пуковник Попов – директору Железница, Софија 31.03.1918).

15 Бранко Джорджевич, «Българската прогресивна и демократична общественост в защита на военнопленници и интернирани сърби в България през 1915 – 1918 г.», Балкански проучвания XX век, *Studia balcanica*, 6, София : Институт за балканистика при БАН, 1972, 187.

и Свиштов.<sup>16</sup> Од 1917. они се распоређују и по новоуспостављеним логорима у местима Лом, Шумен, Варна, Бургас, Русе, Габрово те на рад у рудницима Перник, Бобов Дол и Пакленица. Највећи заробљенички логор у Бигарској био је онај у Сливену са више од 19.000 заробљеника. Иза њега су долазили Софија и Фердинанд са по 7.000 заробљеника, док је у Старој Загори, Орханију и Горно Паничареву било смештено најмање по 3.000 људи.<sup>17</sup>

Након заробљавања ратни заробљеници су до логора транспортовани улавном пешице, док су само рањеници товарени на кола и то само када су за то постојали услови. Они су често били и на лицу места пљачкани. Бугарски војници су им одузимали новац, џепне часовнике, ланчиће са распећима, чизме и уопште све ствари од вредности и поред тога што је Хашка конвенција прописивала да им се може одузети само оружје.<sup>18</sup> Кривња за овакво понашање не може се додуше свалити искључиво на бугарску страну, будући да је то била толерисана пракса у свим европским армијама.

У Бугарској су српски ратни заробљеници третирани доста лошије од осталих савезничких ратних заробљеника. На лошији положај српских, а поред њих и румунских ратних заробљеника у односу на Енглеze, Француze и Русе утицала је и чињеница да је о Србији и Румунији у свести Бугара владало мишљење као о архетипским непријатељима који су нечасно и злонамерно издали Бугарску у време Другог балканског рата те да без француске, руске и енглеске помоћи неби биле у стању да воде рат са Бугарима. На Србе и Румуне се

---

16 Исто, 187 – 188.

17 R. Cholakov, *н.д.*, 15.

18 Исто, 23.

гледало са висине и са омаловажавањем.<sup>19</sup> Анимозитет према Србима потицао је такође и од гласина да је српска војска стрељала све своје заробљенике. Та тврдња је стално понављана у бугарској ратној пропаганди.<sup>20</sup> Српски ратни заробљеници и интернирани цивили третирани су због тих разлога, према сведочењима британских и француских раних заробљеника, лошије од осталих, слабо храњени и тешко кажњавани.<sup>21</sup>

У логорима су смештани у дрвене бараке, конфисковане куће или јавне зграде. Један од највећих проблема било је одржавање хигијене. Лоши санитарни услови, укључивали су вршење нужде на отвореном, непостојање објеката за купање и прање рубља, недостатак сапуна, прљаве кухиње и прљаве и тесне бараке пуне вашију и других штеточина, погодне за ширење зараза од којих су најчешће биле тифус, дизентерија и маларија. У иначе подношљивим условима логора у Пловдиву, према једном извештају из јануара 1916. године у најгорем стању били су српски ратни заробљеници међу којима је било и највише болесних. Британски и француски војници захтевали су да их раздвоје од Срба јер су били пуни вашију.<sup>22</sup>

Када је медицинска нега у питању она је пружана заробљеницима у истим установама у којима су лечени и бугарски војници, али је њена главна карактеристика била недостатак лекара, медицинског особља и уопште лекова.<sup>23</sup> Тако су на пример у логору у Пазарцику који је због лоших услова распуштен 1916. године многим

---

19 Исто, 54.

20 Исто, 56.

21 Исто, 58.

22 Исто, 31 (Према: ДВИА Велико Трново, 20/П/41. Бугарско МСП – Међународној организацији Црвеног Крста, 10.02.1918).

23 Исто, 34 - 35.

српским ратним заробљеницима и интернираним цивилима били ампутирани удови као последица нелечене гангрене.<sup>24</sup>

Сама исхрана заробљеника која се састојала од следовања хлеба и две порције чорбе дневно није била толико хрђава као у Западној Европи или Русији, а према изјавама енглеских заробљеника из пловдивског логора они су добијали исто оно што су јели и бугарски војници на фронту. Месо се сервирало два пута недељно а дневно следовање хлеба кретало се од 700-800 грама у 1917. до од 300 до 500 грама у лето 1918, у зависности да ли се радило о радно ангажованим лицима или радно неспособним особама. Само Британци и Французи добијали су пакете са храном редовно, остали повремено, док српски ратни заробљеници нису никако добијали пакете. Према одредбама конвенције, као и у другим земљама, ратни заробљеници добијали су и месечно новчано издржавање од бугарске владе које је износило од 60 до 100 лева за официре док су нижи чиновници добијали један лев дневно.<sup>25</sup> Реч је о износу за који се у том времену није могло добити бог зна шта. Сви ратни заробљеници осим официра, болесних и рањених морали су да раде шест и по дана недељно.

Највећи број српских ратних заробљеника и интернираца радио је у бугарским рудницима камерног угља, гвожђа и обојених метала, у текстилним радионицама и фабрикама, на изради чизама и шињела за припаднике бугарске и немачке војске, у млиновима, шећеранама и другим фабрикама које су радиле за војне потребе. Већина њих је коришћена на пословима за које није била потребна квалификација: на поправкама

---

24 Исто, 31 (Према: ДВИА Велико Трново, 20/П/4. Борис Калчев – директору Бироа за ратне заробљенике, 26.01.1916).

25 Исто, 35 - 37.

и изградњи железничких пруга и путева, као радници на утовару и истовару у складиштима, на железничким станицама и у лукама, у сеоским газдинствима и на комуналним радовима (копање канала, исушивање мочвара, поплочавање градских улица...).<sup>26</sup> Наднице које су заробљеницу добијали, ако су их уопште и добијали биле су бедне. У октобру 1917. просечна дневница износила је 3.5 лева, али су у стварности заробљеници добијали 1.1 лев док је остатак износа задржаван за трошкове исхране или уплаћиван у заробљенички фонд. Ради компарације, литар млека 1916. године коштао је око 2 лева.<sup>27</sup>

Због близине српске државне територије Бугарска је била земља из које су бекства српских ратних заробљеника из логора и радних јединица била веома учестала. Она су отпочела још у првим данима заробљеништва. Према писму начелника Одељења за ратне заробљенике при Министарству војном, генерала Брадистилова, које је он упутио 10. маја 1916. године свим командантима 10 дивизијских области наводи се да је бекство постала веома честа појава међу заробљеним Србима. Према истом наводу само у току једног месеца из логора у Лому побегла су 53 српска ратна заробљеника.<sup>28</sup> Како су од свих дисциплинских престапа бугарске војне власти сматрале бекство за највећу безбедоносну претњу, оно је спречавано применом најоштријих мера. Државна регулатива дозвољавала је употребу ватреног оружја у случајевима покушаја бекства, док је непријављивање бекства било кажњавано од једног до осам дана затвора. Уколико би бегунац био поново ухваћен, требало га је казнити веома оштро, укључујући

---

26 Б. Джорджевич, *н.д.*, 188.

27 R. Cholakov, *н.д.*, 49.

28 Б. Джорджевич, *н.д.*, 199.

и физичко кажњавање пред осталим заробљеницима, након чега је упућиван на рад у отежаним условима у руднику Перник. Да би се спречило бекство српских ратних заробљеника у окупирану Србију, подељене су пушке по селима на српској граници, а све српске бегунце који би се појавили у области ради пљачке и других разлога требало је на лицу места лишити живота. Најоштрија мера против бегунаца коју су донеле бугарске власти било је наређење да се погубе сви поново ухваћени српски заробљеници бегунци на окупираним територијама, док им је имовину требало спалити а породицу раселити.<sup>29</sup>

У заробљеништву у Бугарској страдао је значајан број српских ратних заробљеника и интернираних цивила. Према подацима које је прикупило након рата Министарство вера Краљевине СХС у Бугарској укључујући и Добруџу која је након рата ушла у састав Румуније пописано је 5.952 гроба интернираних српских грађана и ратних заробљеника на више од 38 локација, што даје цифру од 12.7% умрлих од укупног броја заробљеника и интернираца.<sup>30</sup> Ова процена готово се слаже са проценом од 12.5% коју за све ратне заробљенике у Бугарској даје Алун Рахмаџинов.<sup>31</sup> Та процена доста је нижа од стопе смртности румунских ратних заробљеника који су третирани на сличан начин као и српски, а која износи 21.6%.<sup>32</sup>

Након изласка Бугарске из рата започео је рад на репатријацији. Српски ратни заробљеници и интернирани грађани сакупљени су у логоре у градовима Стара

---

29 R. Cholakov, *н.д.*, 46 - 47.

30 Д. Стефановић, «Губитци савезника у светском рату 1914 – 1918», *Ратник*, XI, Београд, 1926, 130.

31 A. Rachamimov, *н.д.*, 41 - 42.

32 R. Cholakov, *н.д.*, 64.

Загора (село Горно Паничерово), Хасково, Јамбол, Русе, Велико Трново, Горна Орјаховица, Сливен, Пловдив, Софија, Шумен, Враца, Дупница, Плевен, Горња Цумаја, Ђумјурџина, Добрич, Фердинанд и Бургас одакле је 13. октобра 1918. године почео њихов транспорт за Србију.<sup>33</sup> Из заробљеништва из Бугарске се крајем 1918. године кући вратило око 32.000 припадника оружаних снага Краљевине Србије.<sup>34</sup> И ако је положај српских ратних заробљеника и интернираних цивила у Бугарској био изузетно тежак, може се закључити да је он барем према могућности прехрањивања био бољи од положаја српских заробљеника у Аустро-Угарској монархији.<sup>35</sup>

У српској култури сећања ратно заробљеништво у Бугарској прилично је оскудно заступљено иако у Софији постоји српско војничко гробље. У Бугарској је с дуге стране присутна романсирана представа тога времена за коју је најзаслужнији антиратни филм Вала Радева „Крадљивац бресака“ („Крадецът на праскови“) из 1964. године. Сценарио за филм је рађен према приповеци Емилијана Станева из 1948. године о љубави заробљеног српског официра Ива Обреновића (Раде Марковић) и Елисавете, жене команданта логора, старог и строгог бугарског пуковника (Невена Коканова).<sup>36</sup> Популарности филма дипринела је и чињеница

33 Б. Джорджевич, *н.д.*, 210.

34 Владимир Стојанчевић, «Положај становништва у Србији 1917. године», *Србија 1917. године - зборник радова*, књ. 6 (ур. Славенко Терзић), Историјски институт, Београд, 1988, 16.

35 О положају српских ратних заробљеника у Аустро-Угарској видети више: Д. Денда, «Српски ратни заробљеници у Великом рату», 270 – 276.

36 О филму видети више: Вџло Радев, *Изгубени просторства* (Мемоари), Литературен форум, Софија 2002; Оливера Марковић, «Слобода и надзор у филму Крадљивац бресака», *Balkanis-*

да се романса са филмског платна пренала и на реалан живот кроз бурну и емотивну љубавну везу познатог српског глумца и његове партнерке Коканове.<sup>37</sup>

Тема заробљеништва и интернације српских војника и цивила свакако захтева једно опсежније и свеобухватније истраживање у коме ће наш истраживачки напор, надамо се представљати тек један путоказ.

---

*tic forum*, Год. 20, бр. 1, Институт за балканистика при БАН, Софија, 2011, 141-160.

37 Пенчо Ковачев, „Раде Маркович приема ролята в «Крадецът на праскови», без да е чел сценария“, *24 часа* (12.07.2015), <https://www.24chasa.bg/novini/article/4864907>